

др *Александра* ЈОВАНОВИЋ
редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

ЕКОНОМИЈА ВЛАДАВИНЕ ПРАВА И СРБИЈА – ОТВОРЕНА ПИТАЊА*

Резиме

Велика њажња у ѿранзиционим реформама је, захваљујући развоју економије владавине ѿрава и индустрији владавине ѿрава, усмерена на економске импликације усјосјављања владавине ѿрава и независности судства у њеном оквиру. Сви домаћи и међународни извештаји о ѿранзицији у ѿследњих десет ѿ година најлашавају да је у Србији владавина ѿрава основни ѿроблем инстиѿуционалној ресѿрукѿурирања. Иѿак, у Србији ѿиѿања економских импликација ѿроблема владавине ѿрава нису ни ѿеоријски, ниѿи емѿиријски довољно исѿраживана. Исѿраживања ѿреба усмерити на дефинисање концепѿуалној оквира и емѿиријско ѿсѿирање економских импликација ѿојединих димензија владавине ѿрава.

Кључне речи: *владавина ѿрава, независности судства, економски расѿи, економија владавине ѿрава, индустрија владавине ѿрава.*

І Увод

Владавина права има јасне економске функције: чува економску сферу од политичког утицаја, од утицаја специјалних интересних

* Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта број 47026 Програма интегралних и интердисциплинарних истраживања Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије: *Констиѿуционализам и владавина ѿрава у изѿадњи националне државе – случај Србије.*

група,¹ установљавајући поделу законодавне, извршне и судске власти омогућава политичку и економску стабилност и предвидљивост, штити својинска права и уговоре у међусобним односима приватних привредних актера, али и у њиховим односима са државом, омогућава дисперзију арткулисаних интереса привредних субјеката што умањује утицај и значај интересних група и њихових појединачних интереса. Постојање великог броја интересних група смањује снагу сваке да утиче на законодавну или извршну власт како би усмерила редистрибутивне ефекте у своју корист, а на штету економске ефикасности, односно друштвеног благостања. При томе, могуће је да остварују приватне интересе на терет других приватних интереса или на терет јавног интереса.² Дакле, владавина права успоставља поредак власти који штити својину и уговоре, контролише специјалне интересе и интересне групе које их артикулишу и тако развргава спрегу између псеудо-бизнисмена³ и државе, спречава да доноси одлуке у спрези са државом и тражи политичке услуге и друге погодности на основу којих стиче ренту. Владавина права, у својим сложеним и многоструким димензијама, се може посматрати као основно јавно добро које пружа држава и чији је смисао у редуковању неизвесности што у дугом временском хоризонту подстиче инвестиције, предузетништво,⁴ специјализацију, па дакле води расту економске ефикасности и друштвеног благостања.

Општи је консенсус да је владавина права значајан фактор за разумевање економског раста иако сам механизам остваривања везе владавине права и економског раста није прецизно објашњен. Наиме, још увек није дат потпун одговор на питања како се успоставља владавина права, како се одржава, какви су ефикасни облици заштите приватне својине, какав је оптималан однос појединих компоненти владавине права, који је оптимални⁵ ниво понуде владавине права као јавног добра, колика је цена, односно трошкови за остваривање владавине права.

1 Интересне групе у политичком процесу врше утицај на законодавца како би постигле доношење закона у своју корист. Видети М. Olson, *The Rise and Fall of Nations*, Yale University Press, 1982.

2 Остваривање приватног на штету јавног интереса се остварује у форми корупције и рентносног понашања.

3 Видети А. В. Lynch, *The Leviatan in Action, Thoughts on the Causes of Financial Crisis*, Mont Pelerin Society Regional Meeting, Buenos Aires, April 17–20, 2011, стр. 6.

4 Сматра се да владавина права подстиче предузетништво. С друге стране, установљавање владавине права има своје трошкове. Видети W. J. Baumol, *The Free-market Innovation Machine: Anylizing Growth Miracle of Capitalism*, Oxford and Princeton University Press, 2002; D. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

5 Владавина права може се посматрати као циљ по себи који има интринзичну вредност или као инструмент који служи постизању других циљева. Ако се владавина права схвати као циљ по себи, онда се друштвене промене могу пратити

Уводни део рада наводи економске функције владавине права. Други део рада је посвећен проблему економског концептуализирања владавине права, односно дефиницијама владавине права и њиховим импликацијама за истраживање везе владавине права и економске успешности. Трећи део је посвећен *економији владавине права*, њеним темама и у њеном оквиру емпиријским студијама о економским импликацијама владавине права. Посебно се, због могућег аналитичког значаја за неко будуће истраживање у Србији, презентирају налази једне студије о корелацији судске независности и економског раста. Четврти део је посвећен ограничењима транзиционе индустрије. Закључак се односи на даље усмеравање истраживања о вези владавине права и економског раста и развоја у Србији.

II Владавина права као економски концепт

Владавина права није кохерентно и јединствено одређени теоријски појам и практични програм већ подразумева различите садржаје. Владавина права јесте политички и правни концепт, али се може речи да, због значајних економских импликација, представља и економски концепт. Успостављање владавине права захтева повезивање концептуалне садржине владавине права са предузетим практичним корацима у побољшању владавине права и креирању институција тржишне економије. Ово повезивање владавине права и тржишне економије нас ставља пред питање шта је правна основа и уставни⁶ оквир тржишне економије, односно шта чини садржину економског концепта владавине права.⁷

и утврђивати напредак једне државе према неком одређеном стандарду владавине права – према идеалном моделу. Ако владавину права схватимо као инструмент, онда економска анализа мери у којем степену је остварен неки економски показатељ, на пример економски раст. Оптимални модел се гради на односу трошкова и користи.

6 Према J. M. Buchanan, *Property as a Guarantor of Liberty*, The Shaftesbury Papers, Edward Elgar Publishing Company, Aldershot, England, 1993, стр. 59, устав долази пре демократије: „Ако се штити индивидуална слобода... уставна ограничења се морају поставити претходно и одвојено од било каквог вршења власти... Разумевање приоритета у овом смислу нуди основу за проширење уставних ограничења на већински законодавни процес у модерним политичким друштвима и што је важно поменути, са позивањем на потенцијалну фискалну и монетарну експлоатацију, чак одвојену од активности експропријације која је очигледнија и која мора свуда бити осуђена.“ Устав штити право приватне својине које је гарант слободе и основа економског раста и развоја.

7 За дефинисање економског концепта владавине права видети R. Daniels, M. Trebilcock, *The Rule of Law and Development: Charting the Fragile Path to Progress*, Edward Elgar Publishing Company, Cheltenham, UK, 2008.

Аналитички оквир који се користи у економским истраживањима почива на два концепта владавине права. Владавина права у ширем смислу се схвата као материјални концепт који подразумева правну регулативу посебне садржине засноване на уставној заштити индивидуалних права и слобода, која као срж праведног друштва укључује и демократију, грађанска и политичка права. Владавина права у ужем смислу је формално-процедурални концепт, подразумева уставност и законитост, предвидљивост и стабилност права. Владавина права у ужем смислу ставља нагласак на заштиту својинских права, право приватне својине, слободу уговарања, ефикасно правосуђе и стабилност правног поретка.

Испитивање економских импликација владавине права се ослања на једну или другу дефиницију зависно од циља истраживања. Дефиниција владавине права у ужем смислу је добар концепт за потребе истраживања које корелира правне институције са економским растом. С друге стране дефиниција владавине права у ширем смислу која инсистира на грађанским и политичким правима се уклапа у истраживања о вези економског раста и демократије.

Као димензије владавине права се издвајају: једнакост пред законом укључујући и припаднике политичких елита, уставне гаранције индивидуалних права и слобода којима се ограничава власт⁸ и њена дискрециона права, ограничава већина у односу на мањину, ствара оквир за формални хијерархијски поредак закона и установљава подела власти и судска независност, стабилност и кредибилност правила и регуларно одржавање избора у циљу замене политичких елита које не делују у складу са преференцијама медијанског бирача.

Концептуалне разлике покрећу питање садржине владавине права, али и питање оптималне композиције појединих димензија приликом имплементације владавине права. Владавина права се, наиме, може схватити као јавно добро чија понуда ствара трошкове, а чија тражња зависи од користи које ствара у смислу увећања економског благостања. Без обзира на садржину владавине права, она увек „хвата“ више димензија истовремено и зато је тешко, што се види у емпиријским истраживањима, дефинисати варијабле којима меримо⁹ димензије и аспекте владавине права.

8 За економску ефикасност и економску анализу је посебно битан број и врсте економских функција које преузима једна држава чиме се поставља питање обухвата и интензитета државне интервенције у тржишне процесе, а и цена тих интервенција како у губитку ефикасности, тако и у високој јавној потрошњи.

9 Све наведене компоненте владавине права је тешко мерити, па се користе индикатори који их апроксимирају. За независно судство се, на пример, користи дужина мандата или процедура избора/постављења/именовања.

III Економија/економика владавине права – теме

*Економија владавине њрава*¹⁰ је релативно ново подручје економске анализе које се нарочито развија од деведесетих година прошлог века са почетком транзиционих процеса. Она се развија у настојању да се створи методолошко-аналитички оквир за испитивање корелације владавине права са економским растом и развојем, као и да се ова веза емпиријски тестира. *Економија владавине њрава* је интегрални део институционалне економије, неоинституционалне економије и аустријске економске школе и њима одговарајућих школа економске анализе права. Њено утемељење се заснива на идеји¹¹ да институције преко сигурности својинских права и облика економске организације снижавају трансакционе трошкове, мењају економске подстицаје и утичу на економски раст. На њеној агенди су до сада углавном била истраживања која повезују различите аспекте владавине права са различитим аспектима економске успешности у оквиру којих су најзаступљенија истраживања која се баве комуникацијом владавине права са пореклом правног система¹² и њиховим утицајем на економски раст. У вези са претходим, истражује се проблем повезивања неформалних институција¹³ са институцијама које се уводе реформама и како њихова међусобна интеракција утиче на примену права као компоненту владавине права, па тиме и на економску ефикасност. Дакле, владавина права се не посматра само као правно-политички концепт, она је аспект шире културе и њен развој је резултат интеракције¹⁴ неформалних правила, социјалних норми, социјалног

10 Поред термина *економија владавине њрава*, може се користити и термин *економика владавине њрава*.

11 Видети D. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990. Институције схватамо у најширем смислу. Институције су правила понашања, поступци за њихову примену, организације које подржавају примену институција, као и сама њихова примена.

12 О економској ефикасности различитих метода/порекла креирања права видети А. Јовановић, *Теоријске основе економске анализе њрава*, Издавачки центар Правног факултета Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, стр. 58-67.

13 Транзиционе земље су добар показатељ да побољшање економске ефикасности није техничко питање тражења оптималног система, односно да зависи од интеракције реформисаних формалних правила са традицијом, обичајима, културом у најширем смислу представљеним у неформалним правилима. Проблем је везан за питање да ли су неформална правила отворена за економске слободе које су неодвојиво повезане са владавином права и које су суштина тржишне економије. Управо зато је потребно развијати истраживања односа владавине права и економије.

14 О интерактивној тези која повезује културу са креирањем и применом правних институција и о економским ефектима правних институција у контексту неформалних институција и културе у транзиционим привредама, посебно о про-

капитала са формалним правилима због чега наметање правног оквира за установљавање владавине права не мора произвести жељени исход. Правни транспланти и њихови економски ефекти су, такође, предмет истраживања. Дакле, значај владавине права за привреду помера анализу напретка економских реформи на терен интерактивног деловања формалноправних институција и неформалних институција и њиховог удруженог дејства на економску ефикасност.

Постоји бројна економетријска и емпиријска литература¹⁵ која доказује да је порекло правног система високо корелирано са квалитетом правне регулативе, као и са његовим економским ефектима. Наиме, сматра се да карактер и делотворност економских система у свету може делом да се припише разликама у пореклу правних система. Овде се поставља питање каузалности, односно да ли правни системи продукују економске исходе или је обрнуто. Наш закључак о каузалности је да правни системи еволуирају и као резултат и као узрок различитих економских система и њихове ефикасности. Наиме, различити економски системи постављају различите захтеве пред правне институције што има практичних импликација на институционално реструктурирање.

Друга велика тема истраживања економских импликација владавине права проучава утицај судске независности на економски раст и развој. Владавина права је инструмент који преко судске независности политичку власт подређује закону како би се уздржавала од било ког облика експропријације. Она је инструмент за заштиту својинских права, поштовање уговора и редуковање неизвесности што је услов за доношење привредних одлука у дугорочном временском хоризонту. Резултати једног од ових истраживања су представљени у овом раду. Србија није обухваћена истраживањем о корелацији између независности судства и економског раста иако правосудне реформе у Србији представљају занимљив материјал за опсервацију и тестирање хипотезе о вези економског раста и судске независности. Истовремено, ово

блему висине трансакционих трошкова видети S. Pejovich, „The Uneven Results of Institutional Changes in Central and Eastern Europe: The Role of Culture“, *Економски анали*, бр. 49/2004, стр. 7–30.

- 15 Резултати ових истраживања и њихова интерпретација су представљени у R. La Porta, F. Lopes-de-Silanas, A. Shleifer, „The Economic Consequences of Legal Origin“, *Journal of Economic Literature*, бр. 46:2, 2008, стр. 285–332. Аутори заступају став о економској супериорности англосаксонског права као последици боље заштите својинских права. Било је и емпиријских истраживања, као и теоријске аргументације која су имала другачије закључке, тако да се, по нашем мишљењу, не може донети једнозначан закључак. Видети J. Sgard, „Do Legal Origines Matter? The Case of Bankruptcy in Europe (1805–1914)“, *European Review of Economic History*, бр. 10/2006, стр. 389–419; P. G. Machony, „The Common Law and Economic Growth: Hayek Might Be Right, *Journal of Legal Studies*“, бр. 3(2), 2002, стр. 503–525.

истраживање наводимо због тога што може да буде добар аналитички оквир и за тестирање везе судске независности и економског раста у Србији.

Закључимо да емпиријске студије доказују опште усвојени став о позитивној корелацији владавине права и економског раста. Ипак, постоје и мишљења да однос владавине права и економских индикатора (привредни раст, ниво инвестиција) као и однос са тржишном привредом нису једнозначно¹⁶ одређени. Истраживања потврђују да већи значај за институционални развој и ефикасност привреде има примена¹⁷ права него квалитет права. Ако примену права сматрамо најважнијом компонентом владавине права, онда треба објаснити зашто, на пример, у Кини постоји снажан економски раст и зашто је Кина земља са највећим страним директним инвестицијама упркос проблемима у примени права, односно упркос неостваривању владавине права. Ситуације које представљају изузетак од опште прихваћеног става¹⁸ да институционална структура утиче на раст, показују да је раст могућ и без владавине права. Објашњења¹⁹ су различита: од деловања закона о опадајућим приносима и ефекта дугорочног губљења разлике између земаља различитог степена развијености, до институционалне супституције која компензује непостојање владавине права, па до објашњења да радикална институционална промена није услов за почетак економског раста, али јесте услов за одрживост високог раста.

Иако се правне институције реформишу, непримењивање права чува неефикасност система. Непримењивање права²⁰ може добро да

16 Видети F. Upham, *Mythmaking in the Rule of Law Orthodoxy*, Carnegie Endowment Working Paper, No. 30, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2002; R. Messic, *Judicial Reform and Economic Development: A Survey of the Issues*, The World Bank Research Observer, Vol. 14, No. 1, 1999, стр. 117-136.

17 K. Pistor, M. Raiser, S. Gelfer, *Law and Finance in Transition Economies*, The Economics of Transition, Vol. 8, No. 2, 2000.

18 D. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

19 За теоријску аргументацију којом се објашњава постојање државе које имају висок раст иако имају проблем са владавином права видети D. Rodrik, *Making Room for China in the World Economy*, American Economic Review, Papers and Proceedings, May, 2010; R. Rigobon, D. Rodrik, *Rule of Law, Democracy, Openness and Income: Estimating the Interrelationships*, Economics of Transition, бр. 13(3), 2005, стр. 533-546. За улогу институционалне супституције на примеру корпоративног управљања односно ситуације када се успоставља компензација слабе правне заштите видети А. Јовановић, „Корпоративно управљање као проблем информационе асиметрије“, у М. Василевић, В. Радовић (ур.), *Корпоративно управљање*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2007.

20 Непримењивање права се може, по нашем мишљењу, приписати неформалним институцијама, односно култури у најширем смислу која владавину права ставља

се опише изразом „режим мекої ѿравної оїраничења“.²¹ Концепт „мекої ѿравної оїраничења“ има аналогију са економским концептом „мекої буџетјскої оїраничења“. Ни један ни други концепт нису спојиви са тржишном привредом. И један и други су тешки облици неухажавања принципа тржишне економије.

1. Извештаји о владавини права – веза са економским растом

Извештаји међународних посматрача о напретку транзиционих земаља подвлаче значај владавине права или неких њених димензија за тржишну привреду, за подстицај инвестиција, подстицај предузетништва, за привредни раст и развој. Ове студије, међутим, имају различите циљеве у истраживању владавине права и зато на различите начине „хватају“ владавину права и поједине њене димензије и њихов утицај на економски развој и друге показатеље економске успешности. Све ове студије показују колико је владавина права сложен концепт са низом компоненти које је тешко квантификовати.

Индекс економских слобода Херитиџ фондације²² прати економске слободе од 1996. године. Владавина права је, као једна од компоненти економских слобода, представљена индикаторима заштите својинских права. Међу овим индикаторима је судска независност, корупција у судству, степен заштите својинских права, извршење уговора и вероватноћа експропријације.²³ Рангирање Србије према нивоу заштите својинских права је веома лоше, као и оцена високој неефикасности судског система. Србија је рангирана са 40 од могућих 100 поена за ниво заштите својинских права. Индекс економских слобода нема за сврху једноставно рангирање земаља већ да измери корелацију економских слобода са растом и економским благостањем, прецизније са променама у економском расту. Индекс економских слобода прати како *јромене у нивоу економских слобода*, а *не сам ниво економских слобода* делују на раст *GDP per capita*.

Поред индекса економских слобода, међународне организације мере транзициони напредак и стално редефинишу и рафинирају транзиционе индикаторе. Међу индикаторима EBRD се користе они који оцењују правну транзицију и у њеном оквиру неке компоненте владави-

у зависност од политичког процеса и улоге политичке елите која нуди популизам и патернализам државе.

21 О „режиму меког правног ограничења“ видети К. Rogov, *Switch on, Switch off: How Law Sustains Russian System*, 2010, <http://www.opendemocracy.net/print/57282>.

22 За преглед извештаја: Indeks of Economic Freedom за године 1996–2011, Heritage Foundation and Wall Street Journal, www.heritage.org.

23 *2011 Index of Economic Freedom*, Heritage Foundation and Wall Street Journal, стр. 455–456, www.heritage.org.

не права.²⁴ Оцена Србије у поређењу са другим транзиционим земљама показује мале помаке, али не и значајна побољшања. Такође, владавина права се прати као један од индикатора у истраживањима о квалитету државног управљања, односно делотворности владе.²⁵ Србија је по владавини права на дванаестом месту од тринаест транзиционих земаља – Албаније, БиХ, Бугарске, Мађарске, Македоније, Црне Горе, Пољске, Румуније, Словачке, Словеније, Хрватске и Чешке.²⁶

Када је реч о Србији, опште место домаћих²⁷ извештаја о транзицији, објављених у периоду 2001–2011. јесте да Србија има проблем са владавином права. Са економског аспекта, то значи да Србија има проблем са успостављањем тржишне²⁸ привреде. То се потврђује и Извештајем Европске комисије о напретку Србије 2010,²⁹ као и извештајима међународних посматрача о институционалном реструктурирању у транзиционим земљама. Сви ови извештаји наводе владавину права, односно примену права³⁰ и неефикасност правосуђа као један од основних проблема. За успех економских реформи, одно-

24 Поред економских транзиционих индикатора извештаји EBRD који се публикују од 1994 од 1995. године се раде посебни извештаји о индикаторима оствареног нивоа правних реформи. Од 2002. године се правни индикатори интегришу у годишње транзиционе извештаје. Transition Report Archive, EBRD, <http://www.ebrd.com/pages/research/publications/flagships/transition/archive.shtml>.

25 Светска банка прати индикаторе управљања од 1996. године. Видети D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi, *Governance Matters 2010: Worldwide Governance Indicators 1996–2009*, World Bank, 2010, www.govindicators.org. Обухваћени су следећи индикатори: демократичност, политичка стабилност, ефикасност државне администрације, квалитет права, владавина људских права и контрола корупције.

26 D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi, *Governance Matters 2010: Worldwide Governance Indicators Highlights Governance Successes, Reversals, and Failures*, World Bank, 2010, www.govindicators.org.

27 Наводимо само нека домаћа истраживања која од 2000. године континуирано прате институционално реструктурирање у Србији: Б. Мијатовић, (ур.), *Институционалне реформе у 2010. години*, Београд, ЦЛДС, 2010; Б. Мијатовић, (ур.), *Институционалне реформе у 2009. години*, Београд, ЦЛДС, 2009; Б. Мијатовић, (ур.), *Реформе у Србији: Достићућа и изазови*, Београд, ЦЛДС, 2008; А. Јовановић (ур.), *Извештај о транзицији у Србији*, Београд, ЕСПИ, 2006; Б. Беговић, Б. Мијатовић, (ур.), *Четири године транзиције у Србији*, Београд, ЦЛДС, 2005; А. Јовановић, V. Vukotić, (eds.), *Transition Report for Serbia and Montenegro*, G17 Institut Belgrade and ISSP Podgorica, 2004.

28 Видети Јовановић, А., (2009), *Developing the Rule of Law in Serbia and Market Economy, in Rule of Law in the Market Economy-Two Aims of Transition*, Center into Research into the Post-Communist Economies, CRCE New Series 25, p. 57–63, London.

29 Видети Извештај о напретку Србије 2010, Европска Комисија, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/Izvestaji/izestaj_o_napretku_srbije_2010_sa_%20aneksom.pdf.

30 Држава ни сама не поштује прописе које доноси. Дobar пример је кршење Закона о контроли државне помоћи што се огледа у високом нивоу субвенционирања привреде.

сно за стварање тржишне привреде у Србији, потребно је посебну важност дати успостављању и јачању институција за спровођење закона, посебно судства.

2. Судска независност и економски раст

Владавина права посматрана у контексту економске ефикасности је битна за заштиту својинских права, па се димензија судске независности нужно намеће као једна од најбитнијих димензија владавине праве. Судска независност је важна за решавање конфликта између приватних интереса грађана, конфликта између приватних интереса грађана и власти, као и конфликта између различитих грана власти. Стога су емпиријска истраживања економски аспект владавине права посматрала кроз судску заштиту својинских права, односно кроз корелацију судске независности и економског раста.

Економетријско истраживање³¹ које прати податке о реалном GDP расту између 1980. и 1998. године на узорку од 65³² земаља прави разлику између формалних (*de iure*) и стварних (*de facto*)³³ карактеристика владавине права.

31 L. Feld, S. Voigt, „Economic Growth and Judicial Independence: Cross Country Evidence Using a New Set of Indicators“, *European Journal of Political Economy*, бр. 19(3)/2003, стр. 497–527.

32 Анализиране су само оне земље за које је могло да се прибаве подаци за минимално три варијабле владавине права. Индикатори судске независности као апроксимација владавине права показују колико је тешко мерити владавину права. Посебан проблем су транзиционе земље које су после 1990. добиле нове уставе, имале реформу правосуђа и стварну промену положаја судија. Истраживања која мере владавину права се заснивају на експертском мишљењу због чега им се замера субјективност. Субјективност може да буде оправдана ако се владавина права представи кредибилношћу правила и када се та правила оцењују локални предузетници који су најбољих познаваоца привредних прилика. Тада оцене добро одражавају ниво владавине права јер су предузетници ти који на основу своје оцене правила доносе и пословне одлуке. Бројни су методолошки проблеми дефинисања индикатора који апроксимирају владавину права. О тешкоћама у избору варијабли видети L. Feld, S. Voigt, *нав. чланак*, стр. 9. Економетријски модел је провераван варијаблама које апроксимирају економске слободе, правно порекло и политичку стабилност јер се могу посматрати као индикатори владавине права. Занимљиво је да је низак коефицијент корелације са економским слободама (стр. 11) што тражи објашњење. Једино социјалистичко правно порекло има значајану негативну корелацију са економским растом.

33 Због хијерархијске организације судова у свакој земљи, узимају се у обзир само највиши судови у земљи. Индикатори формалне (*de iure*) независности су уставом или законом дефинисана институционална стабилност, односно лакоћа промене институција, процедура избора судија, трајање мандата, могућност разрешења само у одговарајућој процедури, обнављање мандата, финансирање независно од других грана власти, адекватност плате и могућност њеног повећања, доступност

Налази потврђују да стварна судска независност³⁴ утиче позитивно на економски раст – на реални GDP *per capita*. Супротно очекивању формална судска независност нема утицај на економски раст. Када се економски раст корелира са индикаторима стварне судске независности у односу на корелацију економског раста са формалним индикаторима судске независности, налази потврђују да су питања трајања мандата, одступање од очекиваног трајања мандата и обезбеђење плата важнији за економски раст од формалне судске независности. Рангирање земаља према формалном индексу судске независности показује да се на првих девет места³⁵ не налази ниједна OECD држава, као и да се на првих девет места не налазе развијене демократије и економски развијене земље. Објашњење је да је транзициона индустрија транзиционим земљама наметнула правне моделе који формално прокламују конституционализам.

IV Владавина права као транзициона индустрија

Знање о економским ефектима владавине права и *економија владавине љрава* су постали основа за промовисање владавине права у свету и за стварање *индустрије владавине љрава*.³⁶ То су програми Светске банке, OECD, USAID, GTZ и многих других владиних и невладиних агенција. Реч је о специфичним програмима промовисања владавине права у областима као што је реформа правосудног система, реформа компанијског права и права интелектуалне својине, реформа државне администрације и друго. Оцене реформи су важан део транзиционе индустрије. Други део активности транзиционе индустрије је промовисање владавине права. Упркос развоју *економије владавине љрава*, промоција владавине права се још увек ослања на недовољно знање и непотпуну концептуализацију и операционализацију теоријског оквира о механизмима остваривања везе владавине права и економског развоја. Такође, и емпиријска истраживања, не само она о тестирању

судске заштите и немогућност арбитрарне алокације судских предмета. Индикатори стварне (*de facto*) независности према овом истраживању су ефективно трајање мандата судија највишег суда уколико постоји одступање од нормативног, промена броја судија у истом суду што може смањити утицај оних судија које не доносе „пожељне“ одлуке, непромењивост реалних плата, опрема са којом суд располаже и број референата, зависност примене судских одлука од других грана власти и учесталост промене прописа.

34 За анализу добијених коефицијената корелације видети Видети L. Feld, S. Voigt, *нав. чланак*, стр. 14–25.

35 Видети L. Feld, S. Voigt, *нав. чланак*, стр. 34.

36 Промовисање владавине права датира из осамдесетих година прошлог века, дакле, пре транзиције.

везе владавине права и економског развоја, него и о ефектима програма промоције владавине права у појединим земљама, су недовољна тако да многа питања остају отворена.

Транзиција подразумева целокупну институционалну реконструкцију, али се институције не могу квалитетно мењати без владавине права, нити се владавина права може успоставити без одговарајућих институција. Парадокс је да владавина права јесте неопходна за спровођење квалитетних реформи, али и да се истовремено ствара и примењује као део реформи.

V Уместо закључка

Србија, као и друге транзиционе земље, је показала да правна реформа не значи истовремено остварење жељених привредних исхода. Владавина права је и даље основни проблем институционалног реструктурирања.

На крају, истраживања и налази *економије владавине права* потврђују да нема једноставних и једносмерних одговора на сложена питања правног уређења тржишне привреде и њеног односа према владавини права, иако је општеприхваћен став да позитивна корелација постоји. Досадашња знања о економским ефектима владавине права су још непотпуна, посебно у погледу емпиријских студија које се односе на Србију, па се даља истраживања могу усмерити у правцу испитивања корелације појединих компоненти владавине права и економског раста.

Aleksandra JOVANOVIĆ, PhD

Professor at the Faculty of Law of the University of Belgrade

RULE OF LAW ECONOMICS AND SERBIA – OPEN ISSUES

Summary

Transition reforms, due to the Rule of Law Economics and to the Rule of Law Industry, have directed great attention to economic implications of the rule of law constitution and judicial independence within. Local and international transition reports in the last ten years stress that the lack of rule of law is the major problem of the institutional restructuring in Serbia. Yet, economic

implications of the rule of law deficiency in Serbia have been neither theoretically, nor empirically sufficiently investigated. The potential research should deal with definition of the conceptual framework and empirical testing of economic implications of the rule of law.

Key words: *rule of law, judicial independence, economic growth, rule of law economics, rule of law industry.*